

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У ВИБОРАХ ДО II ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЇ: ПРОЦЕС, НАСЛІДКИ

*У пропонованій статті розглядається виборча кампанія до II Державної Думи Росії. Аналізується хід виборів у різних українських губерніях та за участю різних політичних партій.
Ключові слова: вибори, дума, партія, тактика.*

Вибори представницьких органів влади є одним із найбільших завоювань суспільства. Демократична виборча система є необхідним компонентом сучасної цивілізації, відображає ступінь народовладдя, свободи, політичної культури.

2019 р. є важливим для новітньої історії України, адже в поточному році відбуватимуться як президентські так і парламентські вибори, результати яких, у значній мірі вплинуть на подальший розвиток подій у нашій країні. Для успішного їх проведення необхідно проаналізувати досвід минулих виборчих кампаній.

Перші форми виборів і прямого голосування були вже відомі на віках антів, полян та в добу Русі-України. Широко використовувалась виборча форма в XVI–XVII ст. у містах, що мали магдебургське право. За часів Запорізької Козацької Республіки вибори відбувались на Генеральних, курінних, січових радах.

З поширенням ідей парламентаризму і демократії в кінці XIX – на початку XX ст. в Україні формується виборча система і проходять вибори в сучасному розумінні цієї форми політичного життя. У західних областях України, що входили до складу Австро-Угорщини, вибори проходили в 1861, 1877, 1883 роках¹.

Перші, подібні до парламентських, вибори в українських землях, що були в складі Російської імперії, відбулись в 1906 р. до Державної Думи Росії.

На відміну від виборів в I Думу, коли революція йшла на спад, вибори до II Державної Думи відбувались в обстановці, коли революція відступала і самодержавство перейшло в рішучий наступ на прогресивні завоювання. Царський уряд на чолі з П. Столипіним прагнув згладити соціальні суперечності в суспільстві. З цією метою в Росії 1906–1911 рр. за ініціативи П. Століпіна здійснювалася аграрна реформа.

Загалом у Росії реформа не досягла поставленої мети. Вона ще більше розколола суспільство. До неприязні між поміщиками та селянами додалася ворожість між заможним та бідним селянством.

Ситуація в країні ускладнювалася. Революційні події, які поступово вщухали, почасти відбувались стихійно. Не вистачало керівного органу. На жаль, ним так і не стали національні політичні сили. Українські партії Наддніпрянщини дотримувалися плану перебудови Росії у федерацію, де Україна користувалася б правами національно-територіальної автономії, а не самостійної держави. На самостійницьких позиціях серед східноукраїнських лідерів стояли лише адвокат М. Міхновський, історик В. Липинський та публіцист Д. Донцов. Популярність федеративного плану серед політичних діячів Наддніпрянської України була викликана тісною інтеграцією українських земель в економічне і культурне життя Російської імперії. Це призвело до відтворення серед частини української інтелігенції так званого малоросійського типу з подвійною (російською та українською) національною свідомістю, представники якого не були зацікавлені в державному відокремленні. За умов постійних репресій з боку царського уряду значна частина національно свідомої інтелігенції продовжувала жити переконанням, що український рух не має серйозних політичних перспектив. Лідери українських партій розраховували на те, що російська демократична інтелігенція після повалення царату з розумінням поставиться до українських національних вимог.

В умовах високої політичної активності населення та бажанні дієво підтримувати народних обранців у суспільстві формувалися сподівання на успішне вирішення проблем наступним

скликанням Державної Думи. «Другу-то Думу, може-таки, зберемо таку, щоб вся за селян і щоб селяни за неї ... і головою і руками ... як за кам'яну стіну!..», – говорив з цього приводу один із українських селян². Наступ реакції випав і на виборчий закон. 7 жовтня 1906 р. Сенат випустив «Пояснення щодо уточнення виборчих прав деяких категорій населення». Своє «Пояснення» Сенат виводив з того пункту виборчого права, де сказано, що на всіх етапах виборчої системи можуть бути обраними лише особи, що мають право брати участь у виборах у статусі виборців на початковому ступені. За найперший і найнижчий ступінь селянських виборів вважалися сільські сходи, де і мали право брати участь лише селяни-домовласники.

Далі Сенат пояснює, хто такі «селяни-домовласники». Згідно з «Поясненням» селян, які не мають в громаді нерухомого майна і господарства, не обробляють землі, непостійно живуть в селі, закон не визнавав за «повноправних домовласників» громади. Таку статтю Сенат запровадив з метою, щоб до Державної Думи не потрапили від селян «люди для них повністю чужі за умовами побуту і лише відносяться по прописці до сільських громад»³. Чужими сільській громаді вважали людей найбільш свідомих і талановитих.

На підставі «Пояснення» селяни, які купили землю з допомогою селянського банку, не мали права брати активну участь у виборах разом із повітовими власниками землі. Але найбільше цей сенатський документ позбавляв виборчих прав робітників на фабриках, заводах і залізницях. З пояснень Сенату, ті робітники на фабриках, які мали «майновий ценз»: нерухоме майно в містах, окремі квартири, не мали права скористатися зі свого цензу, а мусили брати участь у виборах тільки на підставі виборчого права, даного взагалі всім робітникам.

З метою встановлення контролю над виборами уряд приймає рішення ретельно вивчати потенційних кандидатів. Свідченням цього є розпорядження начальника Полтавського Головного Жандармського Управління від 2 листопада 1906 р., ротмістру Якубову: «Негайно приступити до зібрання свідчень і складання списків усіх партій, як лівих так і правих, які прийматимуть участь у передвиборчій боротьбі для проведення своїх кандидатів до Державної Думи. В списках партій необхідно вказати: назву партії, хто її представники і лідери і яка в партії є література. Списки подати негайно»⁴. 18 листопада 1906 р. Головою Ради Міністрів Росії П. Столипіним був виданий Циркуляр «Про передвиборні збори у зв'язку з виборами до Державної Думи», який давав вказівку генерал-губернаторам, градоначальникам і Варшавському оберполіцеймейстру «...необхідно мати на увазі, що ніякі публічні і приватні збори, що організують революційні партії і окремі особи в інтересах цих організацій, навіть з метою передвиборної боротьби, не тільки не повинні допускатися, але й підлягають самому рішучому переслідуванню». Дісталось від Голови і кадетам: «Також не можуть бути допущені збори, які організуються партією народної свободи, по причині того, що ця організація на з'їзді її членів у Гельсінгфорсі, і також у виданій ними так званій «Виборчій відозві», явно злочинного напрямку». Якщо кадети подаватимуть заявки на проведення передвиборчого міроприємства, то Циркуляр наказував, за відсутністю формальних причин заборонити, посилати на ці збори «досвідчених представників поліцейської влади» і при потребі закривати їх.

На підставі Цирюляру полтавський губернатор наказав виключити з виборчих списків депутатів І Державної Думи: П. Чижевського, А. Теслю, Я. Імшенецького, М. Онацького, М. Дяченка.

Використовуючи досвід першої Думи, уряд прийняв рішення проводити вибори в декілька турів. 28 листопада 1906 р. мали відбутися вибори селянських представників у Європейській Росії, за винятком Польщі, Прибалтики і Кавказу. Через два тижні мали відбутися повітові виборчі збори, які оберуть виборців. Приблизно в такий же час планувалося провести вибори виборців в тих місцях, які не мали права вибору власного депутата до Думи. Збори в місцях, які не мали цього права, планувалося провести в перших днях січня.

Щодо губернських зборів для остаточного вибору депутатів до Думи, то вони мали відбутися протягом трьох днів – 16, 17, 18 лютого 1907 р. Також 18 лютого мали відбутися збори виборців для остаточного вибору депутатів в Одесі, Харкові, Києві.

Наведений графік виборів мав своє призначення. Синхронними виборами в містах, і губернськими з'їздами влада хотіла паралізувати можливість одночасної агітації представників різних партій.

Як показав хід виборів, превентивні заходи царизму дали свої результати. У Чернігівській та Катеринославській губерніях до складу депутатського корпусу було обрано здебільшого діячів всеросійської партії поступовців. Це свідчило про те, що з часу перших виборів політична свідомість широких народних мас значно зросла. Цьому сприяла з одного боку діяльність першої Думи, а з другого боку – ситуація після розпуску першого парламентського уряду. Реакція, що опанувала країною після розгону Думи, штовхнула у ворожий урядовий табір нові, до того

інертні маси, а колишніх опозиціонерів відсунула все далі, вліво. Ось через що серед депутатів до Державної Думи від зазначених вище губерній можна помітити менше невиразних, безпартійних осіб, ніж за минулих виборів, тому що більшість цих депутатів належала до крайніх лівих партій. Так, якщо Катеринославська депутація I Думи мала двох трудовиків і одного соціал-демократа, то серед депутатів де II Думи було вже чотири трудовики – Т. Алакозов, О. Караваєв, Т. Носик, А. Пройда і два соціал-демократи – Т. Білоусов, І. Нагих.

Результатом дій уряду був і той факт, що на Полтавщині, Волині, Херсонщині депутатами до Думи пройшли майже виключно праві. Так, якщо у першій Думі від Полтавської губернії не було жодного правого, в Думі 11 з 12 депутатів були правими. Від Херсонської губернії у першій Думі з 9 було 2 правих, то в другій – всі 10⁵. Причина цього ховалася ще й за виборчою арифметикою, яку утворив уряд і яка показує число виборців від різних верств громадянства. Виборці були поділені на чотири курії: міську, селянську, земельних власників, робітничу. Кількість виборців від різних курій у різних місцевостях була неоднаковою. Якщо порівняти вибори між губерніями, що дали поступових і правих депутатів, то побачимо⁶, що в першій групі кількість виборців від міст і волостей значно переважає кількість виборців від земельних власників. Зате в другій групі на Полтавщині – виборці від міст і волостей разом складали абсолютну меншість, а в решті губерній вони взяті разом ледь переважають кількість виборців від землевласників. Таким чином, у цих губерніях ситуація складалася так, що хоча б декілька виборців з селянської та міської курії прилучилися до виборців від земельних власників, то прогресисти були б безсилами провести свого депутата до Думи.

У виборах в курії земельних власників брали участь і селяни, що мали неподільну землю, і це мало великий вплив на хід виборів. Але сенатські пояснення, змінивши виборчу систему і порушивши основні закони, позбавили селян таких виборчих прав.

Специфіка виборів до другої Думи полягає в тому, що в них брали участь ліві партії, які відмовились від тактики бойкоту, котру вони проводили стосовно першої Думи. Вони зразу ж звернули увагу на місто, зокрема на пролетаріат, вбачаючи в ньому свою основну підтримку. Навіть лідер російських більшовиків В. Ленін (Ульянов) приймав участь у виборах до другої Думи у Петербурзі, але не пройшов⁷. До міст також звертали свої погляди партії правого і центристського напрямку. На передвиборній діяльності російських партій лівого і правого спрямування ми зупинятися не будемо, оскільки, це питання вже досить детально досліджене радянською історіографією. Зупинимось детальніше на передвиборній діяльності українських політичних партій. Ця проблема в радянській історіографії в силу одностороннього марксистсько-ленінського підходу до історії свого належного місця не знайшла. Є певні напрацювання із зазначеної проблеми, але детальні дослідження все ще відсутні.

В Україні під час виборів депутатів до II Думи велику роботу розгорнула «Спілка». На засіданні Головного Комітету (циркуляр № 7, жовтень 1906 р.) прийнято рішення не вступати ні в які блоки з кадетами, Про відношення до виборів говорилося на конференції, що відбулася в Києві 27 березня 1907 р. Серед інших питань було обговорено питання про думську тактику. Прийняте рішення з цього питання мало такий вигляд:

«З першого питання про думську кампанію вирішено:

- 1) Використати всі заходи, щоб зв'язати Думу з народом, який повинен жити одним життям з Думою;
- 2) Намагатись посилати в Державну Думу хоодаків-селян, яким давати накази, знайомити їх на місці з ходом справ у Думі;
- 3) Об'єднувати селян з міським населенням для спільної мирної підтримки членів Думи в їх вимогах до уряду»⁸.

Спостерігаючи за ходом виборів, ми бачимо, що «Спілка» блокувалася з іншими лівими партіями. Про це свідчать дані по Чернігівській, Київській і Подільській губерніях. Згідно з рішеннями Головного Комітету у Чернігівській губернії відводилось 5 місць селянам, причому вони могли поміняти свої місця з представниками інших верств населення, але не правіше трудовиків. Решта 5 місць розподілялися так: 1 – есер, 2 – євреї і 2–3 соціал-демократи з селян. У робітничій курії із 48 уповноважених 23 були за соціал-демократами.

У Подільській губернії розстановка сил була такою: 1 – євреї, 3 – соціал-демократи не з селян.

У Київській губернії з 71 виборця квота «Спілки» – 11, ймовірних – 4, сумнівних – 5⁹.

Незважаючи на заборону блоків з кадетами, вони створювалися. Компроміс київської організації «Спілки» з міською організацією кадетів був встановлений на умовах, запропонованих «Спілкою». Угода передбачала попереднє узгодження виборців в губернські виборні збори.

Так у Полтавській губернії із 49 місць до губернських зборів «Спілка» і Бунд претендували на 18–20. У Київській губернії вони вибили для себе до 30 місць¹⁰.

Необхідно відмітити участь «Спілки», УСДРП, есерів, єврейських соціалістів в координаційному органі у виборах до Думи – інформаційному бюро. На жаль, ми не маємо документальних даних про його роботу, але діяльність цього органу коротко показав у своїй праці А. Ріш. Він стверджував, що бюро активно діяло в Київській, Подільській, Волинській і Полтавській губерніях. Головну роль в цьому органі відігравали спілчани. УСДРП в Волинській і Подільській губерніях в роботі інформаційного бюро не брала участі, так як її вплив в цих губерніях не відчувався. Як відзначає А. Ріш, у Волинській губернії українські соціал-демократи мали свою організацію лише в Острозькому повіті. У Полтавській та Київській губерніях українські соціал-демократи входили до складу інформаційного бюро, однак їх роль у виборчій кампанії була дуже невелика. Поліцейський терор не дозволяв відкрито «Спілці» висувати своїх кандидатів, і вона в більшості повітових містечок і сіл висувала їх від імені трудового народу і сільських громад. Але, незважаючи на всі негаразди, партії вдалося провести до II Державної Думи 9 своїх членів.

Як ми вже відзначали вище, УСДРП також взяла участь у виборах. У процесі виборів вона блокувалася з усіма партіями не правіше російських кадетів і українських радикалів-демократів¹¹.

Отже, українські соціал-демократи допускали можливість блоку з російською і українською ліберальною буржуазією. Але їх спіткали проблеми, аналогічні «Спілці», і вибори для них завершилися вкрай невдало. УСДРП провела до II Державної Думи єдиного свого депутата – М. Вовчинського.

Ґрунтовніше від усіх до виборів готувалася УРДП. 28–30 жовтня 1906р. відбувся з'їзд партії за участю делегатів губернських комітетів з Києва, Одеси, Полтави, Катеринослава, Харкова і деяких повітових комітетів. З'їзд затвердив «Платформу до виборів в II Думу», яка була наповнена вимогами, як політичного змісту – амністії за політичні справи, забезпечення прав людини, свободи друку, зборів, так і економічного – розв'язання земельної справи, скорочення тривалості робочого дня. Основною ж вимогою «Платформи» було «забезпечення Україні права на автономію»¹². Також були внесені зміни в статут партії. Новий статут не допускав членства в інших партіях, того що було раніше, наприклад, коли голова української парламентської громади в I Думі І. Шраг, був, водночас, членом УРДП і партії кадетів. Віднині така практика ліквідувалася.

Стосовно передвиборної організації з'їзд ухвалив організувати по містах України партійні виборчі комітети і увійти в тісніші стосунки з народними масами, яким треба пояснювати завдання й тактику партії¹³.

Але, незважаючи на такі ґрунтовні приготування, УРДП не вдалося провести до другої Державної Думи жодного депутата.

Про участь у передвиборній кампанії іншої української партії НУП ми даних не маємо. І в самій Думі не було депутатів, які б пов'язували себе з діяльністю цієї політичної сили.

Поразка українських партій на виборах мала об'єктивні підстави: вони визрівали в умовах жорстоких урядових переслідувань національних елементів, чого не знали російські партії. Поряд з ними були й суб'єктивні: українські політичні структури й надалі виявилися розмежованими ідейно-політичними суперечками, що не дало змоги створити потужний національний блок. Незважаючи на численні заклики, які лунали в українських засобах масової інформації щодо створення єдиного виборчого блоку УДРП, УНП та УСДРП, метою якого було б спільно виступити проти реакції та зробити все, щоб обрати до другої Думи Державної справжніх заступників інтересів народних виявилися безрезультатними. Через це УДРП намагалася передусім дійти згоди з російськими (кадети) та єврейськими політичними партіями. Ворогуючі між собою УСДРП та «Спілка» прагнули діяти в рамках тактики «лівого блоку» РСДРП, що стосувалося співпраці з виключно соціалістичними партіями.

Результатом виборів була II Державна Дума, яка розпочала свою роботу 20 лютого 1907 р. За своїм складом вона була лівіша від першої і складалася з 490 депутатів, які в свою чергу поділялися на такі політичні партії: трудова група – 71, Всеросійський селянський союз – 14, і співчуваючих – 19, кадети – 98, соціал-демократи – 65, безпартійні – 50, польське коло – 46, октябристи і група поміркованих 44, соціалісти революціонери 37, мусульманська фракція 30, козака група – 17, народно-соціалістична фракція – 16, праві монархісти – 10, партія демократичних реформ – 1.

Новообрані депутати розподілилися наступним чином: за віком: до 30 років – 72 людини, до 40 років – 195 осіб, до 50 років – 145 чоловік, до 60 років – 39 осіб, понад 60 років – 8 осіб;

за рівнем освіти: вищу освіту мали 38% депутатів, середню – 21%, нижчу – 32%, домашню – 8%, неписьменних – 1%; за родом занять: 169 селян, 32 робочих, 20 священників, 25 земських міських і дворянських службовців, 10 дрібних приватних службовців, 1 поет, 24 чиновника (у тому числі 8 з судового відомства), 3 офіцери, 10 професорів і приват-доцентів, 28 інших викладачів, 19 журналістів, 33 юриста (адвокатура), 17 комерсантів, 57 землевласників-дворян, 6 промисловців і директорів заводів.

Головою Думи став обраний від Московської губернії правий кадет Ф. Головін, товаришами голови – М. Познанський (позапартійний лівий) і М. Березін (трудолик). Секретарем – М. Челноков (кадет).

Разом із змінами в самій Думі, змінився склад депутатів і від України. Всього було обрано 102 депутати. За партійною належністю вони розподілялися таким чином: праві – 27, октябристи – 7, помірковані – 2, кадети – 10, трудолики – 40, мирні обновленці – 1, есери – 2, народні соціалісти – 1, соціал-демократи – 10, лівої орієнтації – 1, партійна належність не встановлена – 1¹⁴. Автор посилається на загальні дані Ф. Лося, так як соціальний стан та партійну приналежність деяких депутатів встановити не вдалося.

Склад депутатського корпусу другої Державної Думи характеризувався своєю строкатістю як в соціальному, так і в політичному плані й майбутній парламент очікували буремні події.

У ХХ ст. відкрились нові можливості для вирішення українського національного питання шляхом реформ. У Росії в 1906 р. була скликана Державна Дума, в Австро-Угорщині у 1907 р. запроваджено загальне виборче право. У чотирьох скликаннях російської Думи, парламенті Австрії українське питання було одним з головних.

Особливості боротьби українських національно-визвольних сил на парламентській арені були зумовлені трьома чинниками:

1. Несправедливими виборчими системами, що існували в обох імперіях. Вибори не були рівними, прямими, а безпосередньою подачею голосів. У Росії виборці поділялись на курії згідно зі станом, майновим, освітнім, податковим цензом. Для селян і робітників вони були триступеневими (вибори уповноважених, виборщиків, депутатів); для мешканців міст, землевласників – двоступеневими. У результаті один голос поміщика прирівнювався до 3 голосів буржуа, 15 – селян, 45 – робітників. Після розпуску II Думи у 1907 р. було прийнято новий виборчий закон, згідно з яким один голос поміщика вже дорівнював 4 голосам представників буржуазії, 68 – середніх верств міста, 260 – селян, 543 – робітників.

Запровадження загального виборчого права в Австро-Угорщині супроводжувалось створенням в Галичині надто великих сільських виборчих округів, в яких 30–40 тис. виборців повинні були тричі з'являтися на виборчі дільниці. За таких умов навіть двомандатність округів обмежувала можливості селян порозумітись та зорганізуватись, надавала перевагу місцевим освіченим верствам населення (полякам), сприяла зловживанням адміністрації. Крім того, існували привілейовані міські округи, де 1–2 тис. виборців обирали посла (депутата) відразу. Це породжувало абсентеїзм виборців, ускладнювало дії українських партій.

2. Участь у парламенті не тільки відкривала можливості демократичного вирішення національного питання, але й сковувала політичні сили українців. Сповідування парламентського шляху, вирішення власних проблем означало визнання існуючого стану справ, легітимності влади та імперських порядків, лояльності до них. Наприклад, українці, які перебували під владою Росії, мали визнавати дії російської держави, спрямовані проти Австро-Угорщини – конкурента на міжнародній арені, передусім на Балканах, вступаючи в протистояння зі своїми закордонними братами. Так само мали чинити й українці, які перебували під Австро-Угорщиною. Будь-який виступ проти уряду трактувався як державна зрада з відповідними політичними і поліцейськими наслідками.

3. Розбіжністю у поглядах українських політичних сил з програмних і тактичних питань. В Австро-Угорщині існувала ворожа до українського національно-визвольного руху «москвофільська» течія, в Росії – прошарок чорносотенців українського походження¹⁵.

Українські суспільно-політичні рухи в Росії та Австро-Угорщині мали суттєві відмінності. Оскільки українці в Росії перебували на становищі іноземців, їх союзниками були представники всіх поневолених націй. Крім того, існувало підґрунтя для спільних акцій із загальноімперськими партіями щодо демократизації суспільства. Специфічним моментом була етнічна та конфесійна спорідненість з панівною нацією, приблизно однаковий рівень економічного розвитку. В Австро-Угорщині інші національні рухи (слов'янських народів) мали вже певні політичні здобутки. Для поляків, наприклад, співпраця з українцями означала обмеження власних прав, привілеїв. За економічним розвитком, культурним рівнем, конфесійною приналежністю укра-

їнци Австро-Угорщини теж істотно відрізнялись від усіх інших народів імперії. Тому українські політики часто співпрацювали з урядом, німецькою фракцією в парламенті.

У парламентській тактиці українці намагалися забезпечити співвідношення між вирішенням перспективних питань, досягненням стратегічної мети (автономії, незалежності) і владнанням поточних, буденних справ. Тому вони мусили вибирати відповідні методи боротьби – від принципової безкомпромісної позиції щодо дій урядів, конкуруючих політичних сил до прийняття правила парламентської «гри», не гребуючи таємними угодами, закулісними змовами, тимчасовими коаліціями з противниками.

Змінюються періоди, дійові особи, а форми і методи політичної боротьби залишаються незмінними.

---

¹ Енциклопедія Українознавства.– Т. 1. – Львів, 1993. – С. 240–241.

² Украинское крестьянство о роспуске Думы // Украинский вестник. – 1906. – № 14. – С. 969–979.

³ До виборчої справи // Рада. – 1907. – 12 жовтня.

⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК). – Ф. 323. – Оп. 1. – Спр. 3.

⁵ Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат. – М., 1913. – Т. 17. Приложение. – С. 27–54.

⁶ Песчанський Д. До виборів на Україні // Рада. – 1907. – 16 лютого.

⁷ Каминка А. И., Набоков В. Д. Вторая Дума. – СПб., 1907. – 318 с.

⁸ Курас І. Ф. Повчальний урок історії // Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії. – К., 1986. – 185 с.

⁹ ЦДІАК. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 1350.

¹⁰ Риш А. Очерки по истории украинской социал-демократической «Спілки». – Харьков, 1926. – 141 с.

¹¹ ЦДІАК. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 1434.

¹² З російської України // Діло. – 1906. – 4 листопада.

¹³ Нові вибори до Державної Думи і українські партії // Рада. – 1906. – 20 жовтня.

¹⁴ Лось Ф. Є. Революція 1905–1907 рр. на Україні. – К., 1955. – 402 с.

¹⁵ Українські фракції в парламентах Росії та Австрії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/18800413/istoriya/ukrayinski_fraktsiyi_parlamentah_rosiyi_avstriyi

В предлагаемой статье рассматривается избирательная кампания во II Государственную Думу России. Анализируется ход выборов в разных украинских губерниях при участии разных политических партий.

Ключевые слова: выборы, Дума, партия, тактика.

The article considers election campaign to the Second Russian State Duma. The election process in different Ukrainian regions and with participation of different political parties is analyzed.

Keywords: elections, Duma, party, tactic.